

Muhakemât'ın İkinci Makalesi Unsuru'l-Belâgata Dair Notlar

(1)

Mahmut Kaplan

Prof. Dr. Celal Bayar Üniversitesi emekli Öğretim Üyesi

Özet

Bediüzzaman Said Nursi Muhakemat'ın kapağına, "Mariz bir asrın, hasta bir unsurun, alil bir uzvun reçetesi veyahut saykalü'l-İslâmiyet veyahut Bediüzzaman'ın Muhakematı" ibaresini yazarak muhtevasını veciz bir ifade ile dile getirmiştir. Muhakemât, Bediüzzaman'ın nasıl bir ilmî anlayış ve yönetime sahip olduğunu gösteren önemli bir eser, bir manifesto özelliği göstermektedir. Bediüzzaman eserinde Müslümanların temel hatalarına dikkat çekerek geçen asırlar içinde iç ve dış müdahalelerle hakikatleri evham ve şüphe bulutlarıyla örtülen İslâmî hakikatlerini tozlarından arındırarak yeniden gün yüzüne çıkarmak için kaleme sarılmıştır. Said-i Nursî bu eser ile İslamiyeti, İsrailiyat'tan, hurafattan arındırarak İslâm güneşinin yeniden parlamasına, âlemi aydınlatmasına hizmet etmeyi amaçlanmıştır. Eserini üç makale ve üç kitap olarak planlanmış son derece özlü, etkili bir anlatımı tercih etmiştir. Bu çalışmada Muhakemat'ın ikinci makalesi olan Unsuru'l-belâgat okumaları çerçevesinde anlamayı kolaylaştıracak tespitler ve notlar sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler

Belâgat, Muhakemat, Bediüzzaman, bedi, beyan, meanî.

Belâğat, söz
sahibinin
kalbinde olan
mananın özünü,
onu bozacak
kısaltmadan
ve usandıracak
uzatmadan
sakınmak
suretiyle ifade
etmesidir.

Giriş:

Belâğat Tanımı, Muhtevası ve Tarihi Gelişimi

Sözün açık seçik olması anlamına gelen bu kelime terim olarak, “meleke” ve “ilim” olarak iki anlamda kullanılmıştır. Belagat bir ilim haline gelmeden önce şair ve hatipler tarafından adeta yaşanan bir olguydu. Hitabe ve şiirlerde belagat konusuna giren edebî sanatlar bilinmekte ve kullanılmakta idi. Meleke olarak, “belagat, sözün fasih olmakla beraber yer ve zamana da uygun olmasıdır. Diğer bir söyleyişle bir fikrin sözlü veya yazılı olarak yerinde, yeterince ve zamanında ifade edilmesidir.”¹ Bir ilim olarak belagat, “düzgün ve yerinde söz söyleme usul ve kaidelerini”² inceleyen mânî, beyan ve bedî sacayağından ibarettir.

Belagatin tanımı ile başlamak konunun anlaşılmasını kolaylaştıracağından önce bu kavramın nasıl tanımlandığına bakmakta yarar vardır:

“Hz. Ali: Karışık noktaları ve bilinmeyen gizlilikleri en basit ifadelerle açıklamaktır.”³

İbnü'l-Mukaffa (ö.142/759), “sözü herkesin kolay söyleyemeyeceği tarzda söylemektir.”⁴

Cahız(ö.255/869): Lafızla mânanın güzellikte birbiriyle yarışması, yani mânadan önce lafzın kulağa, lafızdan önce de mânanın zihne süratle ulaşmasıdır.”⁵

Fahreddin Râzî (ö.606/1209): Belâğat, söz sahibinin kalbinde olan mananın özünü, onu bozacak kısaltmadan ve usandıracak uzatmadan sakınmak suretiyle ifade etmesidir.”⁶

Sekkâkî (ö.626/1229): Konuşan kişinin manaları ifade etmek hususunda öyle bir meleke kazanmasıdır ki, bununla tertiplerin hakkını verir, teşbih, mecâz ve kinâye çeşitlerini meharetle kullanır.”⁷

Kazvînî (ö.739/1338): Kelâmın belagatı fasih olmasıyla beraber muktezâ-yı hale uygun olmasıdır.”⁸

İsmail Ankaravî, *Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâha*: Kelâmda belâğat ol kelâmuñ fesâhatıyla bile muktezâ-yı hâle mutâbık olmasıdır.”⁹

Hacı İbrahim Efendi: “Kavm-i Arab belâğatı bir âdem belîğ olmak ya'nî fesahat-i kelâm ile künh-i merâmını mevki'-i beyâna îsâl eylemek ma'nâsında istimâl eylemişlerdir ki bu keyfiyet kelâmın muktezâ-yı hâle mutâbakat etmesiyle hâsıl olur binâen mü'ellif belâğatı sözün fasih olmak

1. Hulusi Kılıç, “Belâğat”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. V, İstanbul 1992, s. 380. (DİA kısaltması ile gösterilecektir.)

2. Hulusi Kılıç, agm., s.381

3. Hikmet Akdemir, *Belâğat Terimleri Ansiklopedisi*, İzmir 1999.

4. Hulusi Kılıç, agm., s.381.

5. Kılıç, agm, s.381.

6. Akdemir, s.9.

7. Akdemir, s.9

8. Akdemir, s.9

9. İsmail Ankaravî, *Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâha*, İstanbul 1284, s.25.

şartıyla muktezâ-yı hâle mutabık olmasıdır deyü tarif etmiştir.”¹⁰

Ruşuklu M. Hayrî: *Belâgat*: Fesâhata riâyet etmek şartıyla muktezâ-yı hâle mutabık kelâm etmeğe denir.¹¹

İbrâdili Mehmed Şükrü: Sözüñ kadr u kıymeti belâgatladır. Belâgati hâiz olmayan sözde kadr u kıymet yoktur.¹²

Manastırlı Mehmet Rifat: Fesâhat-ı lisana riâyet şartıyla elfâzi muktezâ-yı zâhirle îcâb-ı hâle mutabık kılarak ma'nâ-yı vâhidi turuk-ı muhtelifle ile irâd etmek ve tenâsüb-i kelîmât ile tecâvüb-i fıkârâtı gözeterek sem' u kalbe mülâyim ve hoş gelecek vecihle kelâmı terkîb eylemek usûl ve kavâ'idini hâvî olan ma'lûmât-ı edebiyeye umumen “belâgat” tesmiye olunur.¹³

Ahmet Cevdet Paşa: İlm-i belâgat. Kelâmın mezâyâsını bildiren bir fendir. Kelâmın mezâyâsı muktezâ-yı hâle tatbiki ve teşbîh ve mecâz ve kinâyelerinin hakkıyla edâsı ve sanâyi'-i bedî'iyye ile tezyîni husûslarıdır.”¹⁴, “Kelâmın belâgati. Muktezâ-yı hâle mutabakatıdır. Yani makâma münasib olan vechile tasvîr ve tertîb olunmasıdır. Fakat fesahati dahı şarttır. Fesâhat bulunmayan kelâmda belâgat dahı bulunmaz.”¹⁵

Tahirü'l-Mevlevî: Sözüñ fasih olmakla beraber muktezâ-yı hâl ve makâma mutabık olmasıdır... Sözüñ fasih olması: ifâdenin kusuru olması, yerinde ve muktezâ-yı hâl ve makama mutabık olması da: adamına göre söylenilmesidir¹⁶,

Nusret Bolelli: Sözüñ niteliklerini gösteren bir ilimdir. Sözüñ inceliklerinin duruma uygun olması; teşbîh, mecaz “Bir sözüñ hem fasih (kusursuz) olması, hem de durumun gereğine (muktezâ-yı hâle) uygun olmasıdır (Yani yerine ve adamına göre söz söylemektir)”¹⁷

Yekta Saraç: Belâgat, bir düşünce ve duygunun yerinde ve zamanında manası en açık şekilde ve akıcı bir dille ifade edilmesidir. Kelimenin temel anlamı ulaşmak, bir şeyin son noktasına erişmek, olgunlaşmaktır. Belâgat kitaplarında sözüñ fasih (açık, anlaşılır ve akıcı) olmak şartıyla muktezâ-yı hâl ve makâm denilen (a) söyleyenin, (b) söze muhatap olanın, (c) dile getirilecek düşünce, duygu ve hayâlin durumuna uygun şekilde söylenilmesi olarak tanımlanır.¹⁸

Bediüzzaman: “Malûm olsun ki: Esalîb-i Arab'da tecelli eden hüccetullahın miftahı, yalnız istiare ve mecaz üzerine müesses ve asl-ı icâz olan belâgattır. Yoksa şöhret sebebiyle yalancı hadisle lakîta olunan ve rızaları

Belâgat, bir düşünce ve duygunun yerinde ve zamanında manası en açık şekilde ve akıcı bir dille ifade edilmesidir. Kelimenin temel anlamı ulaşmak, bir şeyin son noktasına erişmek, olgunlaşmaktır.

10. Abdülkadir Dağlar, “Hacı İbrahim Efendi'nin Şerh-i Belâgati (metin)”, *Turkish Studies International Periodical For Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/4, Fall 2007, s.336

11. Rusuklu M. Hayrî, *Belâgat*, İzmir 1308, s.4

12. İbrâdili Mehmed Şükrü, *İlm-i Belâgat*, Dersaadet 1318, s.5.

13. Manastırlı Mehmet Rifat, *Mecâmi 'ül-Edeb*, Dersaadet 1308, s.11.

14. Ahmet Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmanîyye*, İstanbul 1299, s. 5.

15. Ahmet Cevdet Paşa, age.s. 20.

16. Tahirül Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, İstanbul 1973, s.25

17. Nusretin Bolelli, *Belâgat Arap Edebiyatı Bilgi ve Teorileri*, İstanbul 1993, s.20.

18. M.A.Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, İstanbul 2007, s.35

Önceleri Kur'an-ı
Kerim'i anlamak
için müfessirler;
dil ve nazım
bakımından
üstünlüğünü
vurgulamak için
Kelâm âlimleri
tarafından
ele alınmış ve
incelenmiştir.
Bu ilim tefsir
ve Kelâmıla eş
zamanlı bir
gelişme seyri
göstermiştir.

olmadığı halde esdaf-ı âyâtta saklanan boncuklar değildir.”¹⁹, “Belâgat ise hasais ve mezaya, bahusus istiare ve mecaz üzere müessesedir. Kim istiare ve mecaz dürbîniyle temaşa etmezse, mezayasını göremez. Zira ezhan-ı nâsın te'nisi için, esalib-i Arabda yenabi-i ulûmu isale eden Tenzil'in içinde tenezzülât-ı İlahiye tabir olunan müraat-ı efham ve ihtiram-ı hissiyat ve mümaşat-ı ezhan vardır.

Vakta ki bu böyledir, ehli tefsire lâzımdır: Kur'anın hakkını bahş ve kıymetini noksan etmesin. Ve belâgatın tasdik ve sikkesi olmayan bir şeyle, Kur'an'ı tevîl etmesinler.”²⁰, “Âyâtın delail-i icazının miftahı ve esrar-ı belâgatın keşşafı, yalnız belâgat-ı Arabiyenin madenindedir. Yoksa felsefe-i Yunaniyenin destgâhından değildir.”²¹, “Belâgatın ukde-i hayatıyesi, tabir-i diğeri ile beyanın felsefesi veyahut şîirin hikmeti ise; hariciyatın nevamisi ve mekâisini temessül etmektedir.

Şöyle: Hakaik-i hariciyedeki kanunları kıyas-ı temsili cihetiyle ve deveran tarikiyle ve vehmin tasarrufuyla şâirane olan maneviyat ve ahvalde yerleştirmektedir. Demek âyine gibi hariçten in'ikas eden hakikatın şualarını temessül eder. Güya kendi san'at-ı hayaliyesiyle ve nakş-ı kelâmîsiyle hilkat ve tabiatı taklid ve muhâkât eder. Evet kelâmıda hakikat olmaz ise de, en ekall şebih ve nizamından istimdad etmek ve onun danesi üzerinde sünbül- lenmek gerektir. Fakat her danenin mahsus bir sünbülü vardır. Bir buğday bir ağaç kadar sünbül- lenmez. Felsefe-i beyan nazara alınmaz ise; belâgat hurafat gibi hayal gul gibi sâmi'e hayretten başka bir faide vermez.”²²

Belagatin Bir İlim Olarak Gelişmesi²³

Bütün ilim ehlinin üzerinde ittifak ettikleri üzere “mukteza-yı hale uygun söz söyleme ilmi” olan belagat Kur'an-ı Kerim'i anlama cehdinin ortaya çıkardığı bir disiplindir. Aslında insanlarla birlikte bu ilmin varlığı söylen- se de sistemli bir ilim halini alışı İslamiyet'ten sonradır. Bazı insanlarda doğuştan bir meleke olarak var olan belagatin şüphesiz en önemli cephesi ilmi yönüdür. Bu doğuştan gelen melekeye “zevk-i selim” de denir. Başlangıçta edebiyat eleştirisi olan belagat, kurallara ve sisteme İslamiyet ile kavuşmuş- tur. Önceleri Kur'an-ı Kerim'i anlamak için müfessirler; dil ve nazım bakı- mından üstünlüğünü vurgulamak için Kelâm âlimleri tarafından ele alın- mış ve incelenmiştir. Bu ilim tefsir ve Kelâmıla eş zamanlı bir gelişme sey- ri göstermiştir. Kelâm âlimleri çalışma alanları gereği mantıkla meşgul ol- muş, bu da belagatin tanzim ve şekillenmesinde mantığın etkili olması so- nucunu doğurmuştur.

Mubakemat'ın ikinci makalesi olan *Unsuru'l-belagat*'ın önemini kav- ramak için bu alanda yapılan çalışmaların tarihçesine kısaca göz atmak-

19. *Mubakemat*, s. 75-76.

20. *Mubakemat*, s. 79.

21. *Mubakemat*, s. 88.

22. *Mubakemat*, s. 108.

23. Geniş bilgi için bkz., Saraç, 2007, giriş bölümü. Hulusi Kılıç, agm., Ali Bakkal, “Kur'an'ın en Güçlü İcâz Yönü Olan Belâgat Üzerine-Mu'cizât-ı Kur'aniye Risalesi Örneği-Kur'an'ın İcâzı Sayısı Yıl 2016, Sayı 2.

ta fayda mülahaza ediyoruz. Hz. Muhammed'in yetiştiği dönemde Arap Yarımadası'nda okuma yazma yaygın olmadığından aşiretler mefahirlerini, yaşadıkları olayları, kahramanlıklarını şiirle kayıt altına alıyorlardı. Şiirler nesilden nesile aktararak yaşatılıyordu. Şiirin zirveye çıktığı Cahiliye devri Araplarında şairler, cemiyetin gözde, sözü dinlenir en itibarlı kişileri arasında yer alır. Şiir, dolayısıyla belagatin hükümferma olduğu bir coğrafyada indirilen Kur'an, belagat ve fesahat şaheseri olarak meydan okumuş, büyük şairleri acz içinde bırakarak meydanı zapt etmiştir. Hurûfla mücadele edemeyen müşrikler süyufa/kılıçlara başvurmak zorunda kalmış, sonunda şevket, azamet, haysiyet, izzet ve kudretleri hiçe inerek Kur'an'a ser-furu (baş eğmek) etmek zorunda kalmışlardır. İslamiyet yayılıp İslamiyet'e giren kavim, millet ve toplulukların sayısı arttıkça Arapçada bu dış tesirlerle bozulmalar meydana gelmeye başlamıştır. Bu olumsuz etkileri bertaraf etme, Arap dilini uğradığı bozulmadan kurtarmak, rüchaniyetini göstermek ihtiyacı doğmuştur. Ayrıca şehirlileşme arttıkça kültür hayatında değişmeler, gelişmeler de kaçınılmaz olmuş, işlenen konularda farklılaşmalar baş göstermiştir. Bunun sonucu olarak şair ve edipler çeşitli görüşler geliştirmiş ve yeni konular ele almış, şiir ve edebiyat için yeni zemin hazırlamıştır.

Abbasilerin ilk dönemlerinde medeniyetteki ilerleme ve yabancı kültürlerin etkileri ile belagatla ilgili düşünceler sistemleşip kurumsallaşmıştır. Bu dönemde çoğu Arap olmayan milletlere mensup kâtipler kendi kültür ve medeniyetlerine ait dil ve üslupla ilgili hususları yazılarına taşıdılar. Şairler, kendi şiirlerini daha önce yazılanlardan ayırt etmek için birtakım ölçüler ortaya koymaya başladılar. Ortaya koydukları yeni ürünlere "bedi" adını verdiler. Gramercilerin daha önceleri beyan ve üslupla ilgili çalışmalar yaptığını da belirtmek gerekir. Kelâmla da ilgilenen gramerciler ve dildiler öğrencilerine kendi düşüncelerini aktarırken daha önce belagatla ilgili yapılan bütün çalışmaları da öğrettiler. Bununla da yetinmeyerek Hind, Fars ve Yunan düşüncelerini de ele almış, işlemişlerdir. Amaçları "Arap beyanı" için temeller ortaya çıkarmaktı.

Araplarda başlangıçta edebî tenkitle başlayan belâgata dair çalışmalar İslamiyet'in gelmesiyle Kur'an-ı Kerim'in icazı ve edebî tenkit konularına yönelmiştir. İlk dönemlerde Kelâmcılar, yabancı kültürler karşılaşan Müslümanların karşılaştıkları bazı problemlere çözüm getirmiş, eleştirilere cevap vermek için girişilen çalışmalar belâgat ilminin gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır.

Arap Dünyasında Belagat Çalışmaları: Belagat ilmi ilk dönemlerde "Nahiv" ve "Edebiyat", "lügat" ve "tefsir" içerisinde işlendiği halde, sonraları bağımsız bir ilim halini almış, Sekkâkî (ö.626/1229) ve onu izleyen bilgiler tarafından sistemleştirilmiştir. Belagat konusuna değinen, görüş ileri süren bellibaşlı ilim adamları:

Dil, edebiyat ve Tefsir konularında yazılan şu eserlerde de belâgat konularına yer verilmiştir: Yahya bin Ziyâd El-Ferrâ (ö.207/822): *Meâni'l-Kur'an*; Ebu Ubeyde Ma'mer b.Müsennâ(ö.209/824): *Mecâzül-Kur'an*, *İrâbu'l-Kur'an* ve *Meâni'l-Kur'an*; İbn Kuteybe (ö.276/889): *Te'vilü Müşkili'l-Kur'an*; Ebu İshak ez-Zeccâc (ö.311/923) *İrâbu'l-Kur'an*, *Me'âni'l-Kur'an*; Şerif er-Râdî (ö.406/1015): *Telbisül-beyân fi-mecâzi'l-Kur'an*, *Mecâzâtü'l-âsâri'n-nebeviyye*.

Abbasilerin ilk dönemlerinde medeniyetteki ilerleme ve yabancı kültürlerin etkileri ile belagatla ilgili düşünceler sistemleşip kurumsallaşmıştır. Bu dönemde çoğu Arap olmayan milletlere mensup kâtipler kendi kültür ve medeniyetlerine ait dil ve üslupla ilgili hususları yazılarına taşıdılar.

El-Keşşâf
adlı tefsirinde
belagatla
ilgili konuları
işlemiştir. Ayrıca
Esâsü'l- belâga
adlı lugatında
de belagatla
ilgili konuları
işlemiştir.

Sibeveyh (ö.180/796), belagat ilmini “Nahiv “ilmi içinde ele almış, *el-Kitâb* adlı eserinde belagata yer vermiştir. Câhız (ö.255/869), belagati edebiyat içinde ele almış, *el-Beyân ve't-tebyîn* adlı eserinde Kur'an-ı Kerim'in fesahat ve belagatinden bahsettiği gibi Kureyş ve diğer aşiretlerin de fesahatinden söz etmiştir. Câhız bu eserinde belagat meselelerinden detaylı bahseder, bilgi verir. El-Müberred (ö.286/899), *el-Kâmil* ve *el-Belâga* adlı eserlerinde belâgatla ilgili konuları ele almış, dil ve edebiyat meseleleri yanında mecaz, temsil emir, dua, istiare ve teşbih gibi sanatlardan da bahsetmiştir. Arap şiiri ile Kur'an-ı Kerim'in nazmını karşılaştırmış, geniş bilgiler vermiştir. İbnü'l-Mu'tezz (ö.296/909) Bir günlük hilafetiyle meşhur olan bu zat, *Kitâbü'l-bedi* adlı eserinde cahiliye devrinden itibaren Arap şairlerinin edebî sanatları şiirlerinde kullandıklarını ispatlamış, Kur'an ve hadis-i şeriflerdeki sanatları, sahabe ile diğer Arapların belagatle ilgili sözlerine de işaret etmiştir. Belagat ilmini geniş bir tasnife tabi tutarak çeşitli tenkitlerde bulunmuştur. Bu eser bedi alanındaki ilk eser sayılır. Ebu Hilâl el-Askerî (ö.395/1005) *Kitâbu's-sınâ'ateyn Cemherü'l-emsâl* ve *Divânü'l meânî* adlı eserlerinde kendisinden önce yazılan belagat kitaplarındaki eksikleri giderdiğini, hataları düzelttiğini ifade eder. Ona göre Allah'a imandan sonra en önemli ilim Arap edebiyatını ve belagat ilmini öğrenmektir. Çünkü bu ilmi bilmeyen Kur'na-ı Kerimdeki edebî sanatları ve ilmi anlayamaz. El-Hasan bin Reşid el Kayrevânî (ö.463/1071) el-Umde adlı eserinde belagati incelemiş, Kur'an-ı Kerim, Hadîs ve büyük sahabilerin sözlerinden örnekler vererek belagat konularını edebî açıdan açıklamıştır. Zemahşerî (ö.538/1143) El-Keşşâf adlı tefsirinde belagatla ilgili konuları işlemiştir. Ayrıca Esâsü'l- belâga adlı lugatında de belagatla ilgili konuları işlemiştir. Et-Tüfi el-Bagdâdî (ö.716/1316), el-İksir fi-ilmî't-tefsîr adlı eserinde Kur'an-ı Kerimdeki edebî bilgilerden bahseder.

Müstakil Belagat Kitabı Yazan Müellifler ve Eserleri:

İbn Sinan el-Hafâcî Abdullah b.Muhammed (ö.446/1054), *Sırru'l-Belâga* adlı eserin müellifidir. Üç bölüm halinde tanzim ettiği eserinde ilk bölümde kelimelerin fesahatini, ikinci bölümde cümledeki kelimelerin bir-biri ile uyumunu, 3. bölümde ise mana bakımından kelimeleri incelemiştir. Abdülkâhir b. Abdurrahman b. Buhammed el-Cürcânî (sö.471/1072), *Delâilü'l-icâz* ve *Esrârü'l- belâga* adlı eserleri kaleme almıştır. Belagatin en kudretli bilgini olarak kabul edilir. Fahreddin e'r-Râzî (ö.606/1209), *Nihâyetü'l-icâz fi Dirâyeti'l-icâz*'ı telif etmiştir. E's-Sekkâkî, Yusuf bin Ebi Bekr (ö.626/1229): *el-Miftâh fi ilmi'l-Meanî ve'l-beyân* adlı eserin yazarıdır. Miftah'da belagat ilmini sistemli bir biçimde ortaya koymuştur. İbnü'l-esir (ö.637/1239): *Câmiü'l-Kebîr* ve *el-Meselüs-sâir*, *el-Bürhân fi ilmi'l-beyân* adlı eserleri bu vadiye yazmıştır. Bu eserlerde Kur'an-ı Kerim'deki edebî sanatları işlemiştir. El-Hatib el-Kazvinî (ö.739/1338), *e't-Telhis* ve *el-İzâh* adlı eserleri yazmıştır. Allâme Adüduddin Abdurrahman bin Ahmed el-İcî (ö.755/1371), *Miftah*'ın 3.bölümünü özetleyerek *el-Fevâidü'l-gıyâsiyye* adlı eseri meydana getirmiştir. Bahaüddin e's-Sübkî (ö.773/1371), *Arûsü'l-efrah* adlı eserin müellifidir. Sa'deddin Mes'ûd b. Ömer et-Tetazânî (ö.791/1389),

el-Mutavvel ala't-Telbis ve *Mubtaserü'l-Meâni* gibi eserleri yazmıştır. Seyid Şerîf el-Cürânî (ö.816/1413)el-Misbâh adlı belagata dair eseri kaleme almıştır. Bu eser Sekkâki'nin *Miftâh* adlı eserinin üçüncü bölümünün en önemli şerhi olmakla ünlüdür. Ali el-Cârim ve Mustafa Emin, *el-Belâgatü'l Vâzıha* adlı eser belagatin modern dönemdeki en önemli eseridir.

Türk edebiyatında
belagat konularına
yer verdiği
bilinen ilk eser,
Akkoyunlular
döneminde
yaşayan Şeyh
Ahmed el-
Berdahi'nin
Kitâbu Câmiî
envâai'l-edebi'l-
Fârisî

Türk Edebiyatında Belagat Kitabı Yazarlar ve Eserleri²⁴

Türklerin belagat konularında eser vermeleri İslam dinini kabul etmelerinden sonra başlamıştır. İslam'a girdikten sonra bütün varlıklarını bu yolda harcayan Türkler, bu uğurda sadece savaşmakla yetinmemiş ilim ve edebiyat sahasında da büyük hizmetlerde bulunmuşlardır. Müslüman Türk bilim adamları Arapçayı bilim dili olarak kabul ettiklerinden asırlarca medreselerde temel eserleri Arapça olarak okutmuşlardır. Bu bağlamda Türkçe belagat kitapları yazmak yerine, yazılmış olan Arapça eserleri okutmaya tercih etmiş, bu kitaplara yine bu dilde şerhler ve haşiyeler kaleme almışlardır. Türkçe Belagat konusunun önemli isimlerinden Zemahşerî ve Teftazanî'nin Türk olduklarını söylemekle yetinelim...

Türk edebiyatında belagat konularına yer verdiği bilinen ilk eser, Akkoyunlular döneminde yaşayan Şeyh Ahmed el-Berdahi'nin Kitâbu Câmiî envâai'l-edebi'l-Fârisî (telif tarihi 907/1502). Osmanlı sahasında yazılan eserlerin ilklerinden biri Muslihiddin Mustafa Sürûri'ye ait olup üç bölüm ve hatimedden oluşan *Babrü'l-maârif*dir (telifi 956/1549). Bir diğer eser Muidî tarafından kaleme alınan ve teşbih konusunu işleyen *Miftâhu't-teşbih*'tir. Belagat konusunda yazılan önemli eserlerden biri de Mesnevî şarihi İsmail Ankaravî'nin *Miftâhu'l-belâga ve Misbâhu'l-fesâha*'dır. Bu eserde ilk kez Ankaravî'nin belâgatın tanımını yaptığı ifade edilmektedir.

Tanzimat'tan sonra yeni mekteplerin açılması ve müfredatta belâgata yer verilmesinden dolayı bu konuda doğan ihtiyacı karşılamak üzere, çoğu ders kitabı mahiyetinde, Türkçe eserler kaleme alınmıştır. Bu ilk eserler *Telhisü'l-miftâh*'ı örnek alan eserlerdir. Bu özellikte ilk telif eserler, Mehmet Nüzhet, *Mugni'l-küttâb*; Selim Sâbit: *Mi'yârü'l-keâm*; Mehmed Mihri: *Fenn-i bedî*; Ahmed Hamdî: *Teshilü'l-arûz ve'l-kavâfi*... Tanzimat döneminde Batı tesirinde ve Batı'da retorik konusunda yazılan eserleri örnek alan birçok kitap kaleme alınmıştır. Bu yeni yazılan eserlerde örnekler daha çok Türk edebiyatından alınmaya başlar.

Eski belagat yolunda yazılan eserlerden birkaçını örnek vermekle yetineceğiz: Ali Cemaleddin: *Arûz-ı Türki Sanâyi-i Şi'riyye ve İlmi-i Bedî* (İstanbul 1290); Ahmed Hamdî: *Belâgat-ı Lisân-ı Osmanî* (İstanbul 1293); Mihalicî Mustafa Efendi: *Zübdetü'l-beyân* (İstanbul 1297); Hacı İbrahim Efendi'nin tamamlanmamış kitabı: *Hadikatü'l-beyân*(İstanbul 1298); Manastırlı Mehmed Rifat'ın üç ciltlik *Mecâmiü'l-edeb* adlı eseri de özellikle edebî sanatlarla ilgili bölümü tamamen *el-Mutavvel ve Hadâiku's-sibr*

24. Geniş bilgi için bkz.: Kâzım Yetiş, "Belâgat, Türk Edebiyatı", *DİA*, C. V, İstanbul 1992, ss.384-387; Ahmet Kartal, "Türk Edebiyatında Belâgat Çalışmaları ve "Tezâd" ve "Telmih" Sanatlarına Eleştirel Bir Bakış", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 16, sayı 1, 2007, ss.413-428).

Bediüzzaman'ın
eserini kaleme
alırken
yararlandığı,
kullandığı
kaynaklar Arapça
yazılan eserlerdir.
Osmanlı
medreselerinde
belagat kitapları
asıllarından
okunduğundan
örnekler de
Arap şair ve
yazarlarından
verilmiştir.

gibi eserlerin sistemine bağlı kalınarak kaleme alınmıştır. Ahmed Cevdet Paşa: *Belâgat-ı Osmaniyye* (İstanbul 1298-1299); Hacı İbrahim Efendi: *Şerb-i belâgat* (İstanbul 1301) eksik bir eserdir, *Edebiyat-ı Osmaniyye* (İstanbul 1305). Abdurrahman Süreyyâ: *Mizânü'l-belâga* (İstanbul 1303); diyarbakirli Said Paşa: *Mizânü'l-edeb* (İstanbul 1305), M. İzzet: *Def'ül-mesâlib fi-âdâbi's-şâir ve'l-kâtib* (İstanbul 1325). Bediüzzaman Said Nursi, *Muhakemât* adlı eserinin ikinci makalesini belagata ayırmıştır. M.Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri I, Belagat* adlı eserinde eski belagati, бүтünüyle yeni bir tasnif ve yeni örneklerle değerlendirmiştir.

Muhakemât'ın İkinci Makalesi Unsuru'l-Belagat'ta Atıfta Bulunulan ve Eserlerinden Alıntı Yapılan Âlim ve Şairler

Bediüzzaman'ın eserini kaleme alırken yararlandığı, kullandığı kaynaklar Arapça yazılan eserlerdir. Osmanlı medreselerinde belagat kitapları asıllarından okunduğundan örnekler de Arap şair ve yazarlarından verilmiştir. Unsuru'l-belâgat'ta da örnekler arap edebiyatından verilmiştir. Yeri geldikçe atıfta bulunulan âlim ve şairleri, eserin anlaşılmasına katkı sağlayacağını düşünerek kısa bilgilerle tanıtmaya çalışacağız:

Ebu Temmâm, Habîb b. Evs et-Tâî (ö.231/846)²⁵: Abbâsî devrinin en önemli şairlerinden olup kendi rivayetine 190/805-806 yılında Havran bölgesindeki Casim köyünde doğdu. Babasının Hıristiyan olduğu söylenir. Ebu Temmâm şiirlerinde Tay kabilesine mensup olduğunu söylediği gibi methettiği kişilerin çoğu da bu kabileye mensuptur. Babasıyla Şam'a gidip yerleşir. Bir dokumacının yanında çalışırken bir yandan da şiirle ilgilenir. Daha sonra Humus'a gidip Dikülcin ve Utbe b. Abdülkerim et-Tâî gibi şairlerle tanışır onlardan yararlanır. 208/823'te gittiği Mısır'da Fustat'taki Amr b. As camiinde sakalık yapar, aynı zamanda şair meclislerinin müdavimi olur. Bu sayede sanatını geliştirir, kısa sürede şöhrete ulaşır. Şöhretini asıl kazandığı yerler Bağdat ve Samarra'dır. Horasan valisi Abdullah b.Tahir'e sunduğu kaside çok beğenilir ve vali şairin üzerine 1000 dinar saçar. Hemedan'da Ebü'l-Vefâ b. Seleme'nin yanında kaldığı sürede onun zengin kütüphanesinden yararlanarak beş şiir mecmuası telif eder. Bunlardan en önemlisi ona şöhretini kazandıran *el-Hamâse*'dir.Ebu Temmâm, öğünün rivayetine göre Musul'da 231/846 yılında vefat eder.

Şair, kekeme olmakla birlikte fasih bir lisana ve güçlü bir hafızaya sahiptir. Hazırcevap ve nüktedandır. Zemaşşerî, onun bir beytini ünlü tefsiri *Keşşâf*'a almıştır. Şair, orijinaliteyi ifadeden ziyade içerikte aramıştır. Şiirlerinde mantika çok önem vermiş, ince kinayelere en çok yer veren şairlerden olduğu cinas, mutabakat ve istiare gibi sanatları gereğinden fazla kullandığı söylenir. Nazmın, ileri derecede bedii sanatlar üzerine kurulması, Ebu Temmâm ile zirveye ulaşmıştır. Bu bakımdan eleştirilmiştir. Onu ilk eleştiren İbnü'l-Mu'tez'dir. Ebu Temmâm şiirlerinde hikemiyata da yer vermiş, felefenin etkisi görülen bu tür şiirlerinin zor anlaşılmasına yol açmıştır. En başarılı olduğu tür kasidedir. Şiirlerinde İslâmî vurgular dikkat çe-

ker. Şiirlerine bakarak onun bir cihat ve kahramanlık şairi olduğu söylenebilir. Mütenebbî ve Ebü'l-Alâ el-Maarri'yi etkilemiştir. Şiir dışında da birçok eser kaleme aldığı bilinen şairin divanı birkaç kez basılmıştır.

İbnü'l-Mu'tez, Ebü'l-Abdullâh b. Muhammed el-Mu'tez-Billâh b. Ca'fer el-Mütevekk-alellâh el-Abbâsî (247/861-ö.296/908)²⁶: Abbâsî halifetinin merkezi olan Sâmerâ'da doğdu. Babaannesi, eğitimine son derece ihtimam göstererek tuttuğu özel hocalarla torununun dil, tarih, lügat, ahbâr, edebiyât, şiir, kelâm, astroloji, hadîs, fıkıh alanlarında geniş bir kültüre kavuşmasını sağladı. İbnü'l-Mu'tez ayrıca Sâmerâ'ya gelen bedevilerden de dille ilgili bir hayli bilgi elde etmiş, onların hikâyelerini, mesellerini, fıkralarını öğrenmeye çalışmıştır. Evinde düzenlediği ilmî ve edebî sohbetlere devrinin ileri gelen âlim, şair ve edipleri katılırdı. İbnü'l-Mu'tez, babasının şairi Buhturî'nin şiirleri ile büyümüştür. Onun şairliğinin gelişmesin bu büyük şairden başka iyi bir şair olan babası Mu'tez'in de büyük payı vardır. İbnü'l-Mu'tez'in sadece bir günlük bir Abbâsî halifelîği vardır. Bu halifelik onun hayatına mal olmuş, halifelikten indirilip öldürülmüştür.

Zekâ, kültür ve yüksek seciye timsali; mağrur, cömert, yumuşak huylu, sabırlı, ancak kindar bir kişiliğe sahip olduğu söylenir. Çok değişik tür ve konularda şiirler yazmıştır. Bu yüzden "zamanın büyük şairi" ve "Hâşimoğulları şairi" gibi sıfatlarla nitelenir. Methiyelerinde abartıdan uzak gerçekçi bir üslûp göze çarpar. Methiyelerinin çoğu Abbâsî halifelerine yazılmıştır. Teşbihleri Arap edebiyatında darbimesl sırasına geçmiş; teşbih dışında istiare, kinâye, cinâs, tıbâk, mecâz ve tevriye gibi sanatları da başarı ile kullanarak edebî sanatları ifadeyi güzelleştiren araç değil, bir amaç kabul etmiştir. Onun birçok beyti belâgat kitaplarında, özellikle teşbih konusunda örnek olarak verilir. Nesirde yalın, tabii ve akıcı bir üslûbu vardır. IX. yüzyılda bağımsız bir disiplin haline gelen edebî tenkidin önemli ustalarındandır. Şiirde eski değerlerin korunmasından yana tavır almıştır; bir edebî parçadaki güzelliğin kurallar ve prensiplerde değil dil zevkinde aranması (intibâiyye) ilkesinin öncülüğünü yapmıştır.

Belagatla ilgili *el-Bedî* adlı eseri Arap belâgatı ve edebî sanatlarla dair kaleme alınan ilk müstakil eserdir. İbnü'l-Mu'tez, bedî ilminin kurucusu kabul edilir.²⁷ Bunun dışında birçok eseri daha vardır. Unsuru'l-Belâgat'ta geçen aşağıdaki beyit İbnü'l-Mu'tez'e aittir.²⁸

İbnü'l-Enbârî, Ebü Bekir Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî (d. 271/885-ö.328/940)²⁹: Bağdat yakınlarındaki Enbar'da doğdu. İlmî çalışmalarına Bağdat'ta sürdürdü. Kufe mektebi üstadlarından ders aldı. Bir ara Abbâsî Halifesi Râzî Billâh'ın çocuklarına hocalık yaptı. Hiç evlenmeyen İbnü'l-Enbârî ömrünü ilme adanmış önemli bir âlimdir. Çok güçlü bir hafızaya sahip olan İbnü'l-Enbârî'nin on üç sandık dolusu kitap tutacak kadar mahfuzatı olduğu rivayet olunur. Bu bilgin Hadis rivayetinde sika ve saduk olarak nitelenmiştir. Bağdat'taki Mansur Camii'nin bir köşesinde babası bir diğer köşesinde kendisi hadis okutmuştur. Aralarında

Belagatla ilgili el-Bedî adlı eseri Arap belâgatı ve edebî sanatlarla dair kaleme alınan ilk müstakil eserdir. İbnü'l-Mu'tez, bedî ilminin kurucusu kabul edilir.

26. İsmail Durmuş, "İbnü'l-Mu'tez", DİA, C. 21, 2000, ss.143-147.

27. M.Taha Boyalık, *Dil, Söz ve Fesabat*, İstanbul 2016, s.78.

28. Ze.s.82.

29. Emin Işık, "İbnü'l-Enbârî, Ebu Bekir", DİA, C 21, İstanbul 1999, ss.24-26.

*Kur'an-ı Kerim'in
mâna, üslûp, kıssa
ve istiarelerinden
etkilenme ve
ilhamlar şiirine
yansıyan temel
özelliklerdendir.*

Dârekutnî'nin de bulunduğu birçok ünlü ismin derslerine katıldığı söylenir. Bütün ilimlerde üstat olduğu, Arap dili ve edebiyatını çok iyi bildiği kabul edilir. Pek çok eser kaleme almıştır. Cahiliye devri şairlerinin eserlerini şerh ettiği eserleri de mevcuttur. Enbârî'nin aşağıdaki beyti ve tercümesi şairin ismi belirtilmeden Unsuru'l-belâgat'ta örnek olarak alınmıştır.³⁰

Mütenebbî, Ebû't-Tayyib b. el-Hüseyn b. el-Hasan b. Abdissamed el-Cûfi el-Kindî el-Mütenebbî (303/915-16-ö.354/965)³¹: Kufe'nin Beni Kinde mahallesinde doğan şairin soyu Yemen Mezhic kabilesine dayanır. Öğrenimine Kufe'de başlar. Karmatî istilasından dolayı ailesiyle Semâve çölüne göç eder. Bedevî araplar arasında iki yıl geçirir; dil yeteneğini geliştirerek lûgat, şiir, hikmet ve emsâl öğrenme imkânı buldu. Kufe'ye dönünce kendini şiire verdi. İlk şiirleri Ebû Temmâm ve Buhturî'yi taklitle ortaya çıkan Mütenebbî, Bağdat'a gider; döneminin ünlü dilci ve edebiyatçılarından lûgat, nahiv, edebiyat ve şiir dersleri alır. Halkı yönetime karşı isyana kışkırtması, bedeviler arasında şöhretinin yayılmasına yol açar. Yakalanır ve hapse atılır. Daha sonra Humus'u terk etmesi şartıyla serbest bırakılır. Mütenebbî lakabı ile ilgili farklı rivayetler vardır. Kendisi bu lakaptan rahatsız olmuştur. Seyfûddeve onu Halep sarayına davet eder. Sarayın resmi şairi olur. Burada kaldığı dokuz yıl içinde yazdığı şiirler sanatının zirve eserleridir. Seyfûddeve ile arası açılınca Şam'a, ardından Filistin'e Remle'ye gider. Daha sonra da Fustat'ta Emir Kâfur'un hizmetine girer. Kâfurla arası açılınca kaçıp Kufe'ye, sonra Bağdat'a gider. Bağdat'ta ders okutur. Büveyhî veziri Ebû'l-Fazl ibnü'l-Amîd'in daveti üzerine Emecan'a, ardından sultanın daveti üzerine Şiraz'a gider. Sultan Adudüddeve'ye yazdığı şmethiyeler en iyi eserlerinden sayılır. Şiraz'dan Bağdat'a dönerken eşkıyalar tarafından yolu kesilip oğluyla birlikte öldürülür.

Zorluklara katlanan, kuvveti ve kuvvetliyi yücelten, korkaklıktan nefret eden, gerektiğinde ölüme meydan okuyabilen bir kişiliğe sahip olan Mütenebbî, sınırsız bir yükselme ve iktidar hırsı da taşır. Çok kibirli ve gururlu bir insan olduğu söylenir. Başkalarını küçük gördüğünden pek çok düşman kazanmıştır. Birçoklarına göre en büyük Arap şairi olup şöhreti günümüze kadar ulaşmıştır. Methiye yazan bütün Arap şairleri onun etkisinde kalmışlardır. Zamanımızda da Kuzey Afrika'da en çok okunan şairdir. Kültürlü ve âlim bir şair karakteri gösterir. İnsanın tabiat ve davranışları ile hayat-ölüm ilişkisine dair tecrübesini yansıtan hikemiyat onun şiirine damga vuran ana temalardandır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'in mâna, üslûp, kıssa ve istiarelerinden etkilenme ve ilhamlar şiirine yansıyan temel özelliklerdendir. Arap dilinin bütün özelliklerine vakıf bir şair olan Mütenebbî, şiirlerinde geleneksel bütün söz sanatlarını başarı ile kullanmıştır. Muhteşem bir üsluba sahiptir. Kendisinin bizzat düzenleyip tertip ettiği bir divanı vardır. Daha sonra bütün şiirleri toplanarak divanı yeniden düzenlenmiş, şiirlerine şerhler yazılmıştır.

İbn Nübâte el-Hatîb (Ebu Yahya Abdürrahîm b. Muhammed b. İsmâîl

30. Ze.s.83.

31. İsmail Durmuş, "Mütenebbî", DİA, C 32, 2006, ss.195-200.

b. Nübâte el-Fârikî, d. 335/945-ö.374/984)³²: Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Nübâtî, Meyâfârikîn (Silvan) da doğmuş, Halep'te Hamdânî emiri Seyfûddevl'e'nin himayesine girerek hatip olarak görev yapmıştır. Böyle bir göreve atanması İbn Nübâte'nin çok iyi bir eğitim aldığını gösterir. İbn Nübâte, Seyfûddevl'e'nin Bizansa karşı yaptığı savaşlar sırasında hutbeleriyle halkı cihada teşvik ederek büyük katkılarda bulunmuştur. Emir'in sarayında yapılan ilmî ve edebî sohbetlere katılmış, ünlü şair Mütenebbî ile tanışmıştır. Seyfûddevl'e'nin vefatından sonra da hatiplik görevine devam ettiği anlaşılmaktadır. Yine doğduğu yerde vefat etmiştir.

İbn Nübâte'nin, secili nesrin en olgun örneklerini teşkil eden hutbeleri *Divânü'l-hutab* adıyla bir araya getirilmiştir. Bu hutbeler edebiyat ve belagat şaheseri olarak kabul edilir. Bu hutbelerde Allah korkusu, ölüme hazırlık, ahiret ahvali, mübarek gün ve aylar, cihadın önemi, yağmur duası, güneş ve ay tutulması, dünyanın küreyiyeti gibi konular üzerinde durulmuştur.

Güzel konuşmanın insan üzerindeki etkisini göz önüne alan İbn Nübâte hutbelerinde muhtevadan çok üslûba önem vermiştir. Onun parlak bir üslûba sahip oluşunda Hz. Ali'nin *Nebcü'l-belâğâ'dan* derlenen hutbelerini ezberleyecek kadar bilmesinin büyük payı olduğu belirtilmiştir. Abdülkahir Cürçânî, *Esrârü'l-belâğâ'da* ondan birçok alıntı yapmıştır. Zühd ve takvası ile halkın teveccühünü kazanmıştır. Unsuru'l-belagat'ta şairin şu beyti isim anılmadan alınmıştır³³:

İbn Sina, Ebu Ali el-Hüseyn b. Abdillâh b. Ali b. Sînâ (d.370/980-1-ö.428/1037)³⁴: Buhara yakınındaki Efşene köyünde doğdu. İbn Sina künyesiyle meşhur olup bilim ve felsefedeki eşsiz konumundan dolayı Ortaçağ âlim ve düşünürleri tarafından "eş-şeyhü'r-reis" unvanı ile anılır. Kendisine verilen diğer isim ve sıfatlar ise, "hüccetü'l-hak, şerefü'l-mülk, ed-düstür" şeklindedir. Avrupa'da filozofların prensi diye nitelenerek Avicenna adıyla bilinir. Babası Belhli olup Buhara'ya yerleşen Abdullah adında İsmailî görüşleri benimsediği anlaşılan bir zattır. İyi eğitim gören Abdullah'ın evi felsefe, geometri ve Hint matematiğinin tartışıldığı bir merkezdi. Bu atmosferde yetişen İbni Sina erken yaşlarda felsefe ile tanıştı. Olağanüstü bir zekâyâ sahip olan İbni sina kısa sürede dikkatleri üzerine çekmiş, Kur'an'ı ezberlemiş, dil, edebiyat, akaid ve fıkıh eğitimi almıştır. Hocaları arasında hanefî fakih Ebu Muhammed İsmail b. Hüseyn ez-Zâhid'i zikreder. Dinî ilimleri hakkıyla öğrenen İbn Sina Hint aritmetiği de okur. Natilî'den İşâgûcî (Eisagoge) adlı mantık kitabını ders alır. Öğrencisinin üstün yeteneklerini gören hocası, İbni Sina'nın babasına, oğlunu ilim dışında hiçbir şeyle meşgul etmemesini tavsiye eder. İbn Sina birçok kitabı kendi başına okur. Hocası ile birlikte Öklid'in Elementler'inin bazı bölümlerini hocası ile okur. Hocası kalan kısımları kendi başına okuyabileceğini söyler. Natilî, Gürgen'e gitmek için Buhara'dan ayrılınca İbn Sina fizik, metafizik ve diğer felsefi konularla ilgili eser ve şerhlere yönelir, ardından tıp tahsiline başlar, eczacılıkta da önemli mesafeler kat eder.

Daha 18 yaşındayken Sâ mânî hükümdarı Nuh b. Mansûr'un saray he-

32. Hulusi Kılıç, "İbn Nübâte el-Hatib", DİA, C 20, 1999, ss. 232-233

33. Ze.s. 82.

34. Ömer Mahir Alper, "İbn Sina", DİA, C 20,1999, ss.319-322.

*İbn Nübâte'nin,
secili nesrin
en olgun
örneklerini teşkil
eden hutbeleri
Divânü'l-hutab
adıyla bir araya
getirilmiştir. Bu
hutbeler edebiyat
ve belagat şaheseri
olarak kabul edilir.*

Tuğraî,
Ebü İsmâil
Müeyyidü'd-Dîn
el-Hüseyn b.Âlî
(d.453/1061
-ö.515/1121)
Lâmiyetü'l- Acem
adlı eseriyle
tanınan Arap
şairi, kâtip ve
kimya âlimi.
İsfahan'da
doğan Tuğraî,
mesleğinden
dolayı bu
mahlasla
anılmıştır.

kimliğine atanır ve bu sayede saray kütüphanesindeki zengin kaynaklara ulaşma imkânı bulur. Ebü'l-Hüseyn el-Aruzî'un isteğiyle matematik dışındaki bütün ilimleri ihtiva eden *el-Hikmetül-Arûziyye* adlı eserini telif eder. Ebu Bekir el-Bekrî'nin isteği üzerine de 20 ciltlik *el-Hâsıl ve'l-Mahsûl* ile *el-Bir ve'l-ism* adlı eserini yazar. Sâ mânî devletinin çökmesi üzerine Buhara'yı terkedip seyahata çıkar. Ürgenç'te iyi karşılanır ve kendisine maaş bağlanır. Ürgenç emirinin sarayında Birunî, Ebu Sehl el-Mesihî İbnü'l-Hammâr ve İbn Irak gibi âlimler de bulunmaktadır. Birunî ile fizik ve astronomiye dair tartışmalarda bulunur. Gazneli Mahmud onu sarayına almak istese de kabul etmez ve Gürgenç (Ürgenç)'ten ayrılır. Mahmud, İbn Sinâ'nın resmini yaptırarak aratsa da bulamaz. Bundan sonra da maceralı hayatı devam eder. Birçok şehirleri dolaşır. Cürcan'da yerleşir. Burada bir ev edinir. İki yıl burada kaldıktan sonra Rey şehrine, ardından Hemedan'a gider. Büveyhî hükümdarı Şemseddin'i tedavi edince türlü mükâfatlara nail olur. Vezirlik teklifini kabul eder. Çıkan isyan sonucu hapsedilip bütün mallarına el konulur. İsyancılar Şemsüddeve'den İbni Sina'nın öldürülmesini isterler ancak bu istekleri kabul edilmez. Sadece vezirlikten alınır. Hastalanan Şemsüddeve'yi tedavi edip iyileşmesine vesile olunca ikinci kez vezir olarak atanır. Gündüzleri devlet işleriyle uğraşan İbni Sinâ geceleri öğrenci yetiştirmeye devam eder. *Eş-Şifâ ve El-Kânûn fi'tıb* kitaplarının yazılmış bölümlerini okutur. Şemsüddeve'nin ölümü üzerine vezirlikten ayrılır ve bir süre hapsedilir. Alâüddeve, Ferdecan kalesini fethedince serbest kalır. Gizlice Hemedan'dan ayrılarak İsfahan'a gider. Alâüddeve'nin meclislerine katılır. Vezirlik görevine atanır. Büyük itibar görür. Gazne sultanı Mesud, İsfahan'ı ele geçirince filozofun evi ve kütüphanesi yağmalanır. Sağlığı bozulur. Kulunç hastalığına yakalanır. Bir süre sonra da vefat eder.

İbn Sinâ, İsmailî düşünceleri benimsemediğini ve onlardan olmadığını söyler. Hocasının Hanefî fakihi olması da onun şiî ve İsmailî olmadığını delili sayılır. Pek çok eser telif eden bu büyük bilgin ve filozofun *Eş-Şifâ ve Kanun fi't-Tıb* en tanınmış eserleridir.

Tuğraî, Ebü İsmâil Müeyyidü'd-Dîn el-Hüseyn b.Âlî (d.453/1061-ö.515/1121)³⁵: *Lâmiyetü'l-Acem* adlı eseriyle tanınan Arap şairi, kâtip ve kimya âlimi. İsfahan'da doğan Tuğraî, mesleğinden dolayı bu mahlasla anılmıştır. Küçük yaşlardan itibaren dil ve edebiyat dersleri almış, kimya, felsefe, tabiat ve din konularında kendini yetiştirmiştir. Şiirde Mütenebbî ile Şerî er-Radî'den etkilenmiştir. Önce Selçuklu veziri Muinülmülk'ün hizmetine girer. Ondan yakın ilgi görür. Sonra Niamülmülk ile tanışır ve Alparslan'ın oğlu Melikşah zamanında Selçukluların hizmetinde bulunur. Melikşah'ın oğlunun başkâtipliğini yapar. Bir ara İsfahan'da inzivaya çekilerek kimya ile uğraşır. Sonra tekrar tuğracılık görevine getirilir. Ölen hükümdarın yerine gelen şaire aynı görevi verse de bazı entrikalar sonucu bu görevinden uzaklaştırılır. O da Musul'a gider. Gıyaseddin Mesud'un bir yıl boyunca vezirliğini yapar. Gıyaseddin Mesud ve Mugisüddin Mahmud arasında çıkan taht kavgasında şairin hamisi Gıyaseddin Mesud yenilir. Mahmud kardeşini affeder ancak kendisine karşı kardeşini kıskırtan Tuğraî'nin öldürülme-

sini emreder. Emir infaz edilmek üzereyken Tuğraî, kalbinde sevgiden başka bir şey olmadığına dair bir şiir okur ve hükümdar onu bağışlar. Ancak bir süre sonra amansız rakibi vezir Nizameddin es-Sümeirimî tarafından bazı entrikalar neticesinde haksız olarak idam edilir.

Kaynaklar Tuğraî'nin yazısının güzel, üslûbunun mükemmel olduğunu belirtir. Ancak resmî yazışmaları günümüze kadar gelememiştir. Şairin, en önemli eserleri *Dîvan* ile *Lâmiyetü'l-Acem*'dir. Bediüzzaman yine ismini anmadan aşağıdaki beytini eserine almıştır³⁶:

Abdülkâhîr el-Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhîr b. Abdirrahman b. Muhammed el-Cürcânî (ö.471/1078-79)³⁷: Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmayan bu büyük belâgat âlimi Cürcan'da doğdu ve bütün hayatı bu şehirde geçti. Zamanının meşhur bilginlerinden dil bilgisi okudu. İran asıllı olmasına rağmen bütün eserlerini Arapça olarak kaleme aldı. Selçuklu veziri Nizamülmülk ve devrin ileri gelenlerine methiyeler sunduysa da beklediği ilgiyi görmedi. *İmâmü'n-nühât* (büyük dil bilgini) diye anılması, Arap dilinin bütün özelliklerine vâkıf olması ve nahvi bir Arap mantığı niteliğinde ele alması sebebiyledir. O "belâgat şeyhi" unvanını tam anlamıyla hak etmiştir. Câhîz'dan itibaren hiçbir belâgat âliminin bu alanda Cürcânî kadar tefekküre dayalı güçlü bir tenkit zihniyetine sahip olduğu söylenemez. Onun *Esrârü'l-belâga* ve *Delâilü'l-İcâz* adlı eserlerini Fahreddin er-Râzî'nin telhis etmesi bu sahadaki otoritesini göstermeye kâfidir. Onun belâgat konusundaki görüşleri, Kur'an'ın icâzı etrafında geliştirilen tartışmalara dayanır. O, kelâm ilminin önemli konularından biri olan nübüvvet bahsini doğrudan ilgilendiren icâz meselesi ile nazım görüşünü dil açısından ele alıp incelemiştir. Cürcânî, nazım kavramı etrafındaki görüşlerini ortaya koymuştur. O, nazım kavramını mu'tezilenin kullandığı fesahat kavramına karşı Eş'ârî çevrelerinin kullandığı bir deyim haline getirmiştir.

Cürcânî'ye göre Kur'an'ın gerçek anlamda icâzı, hâiz olduğu fesahat ve belâgattan kaynaklanmaktadır. Bu fesahat ile belâgat, nâzil olduğu gibi aynen muhafaza edilen nazımın içinde bulunmaktadır. Nazım ise lafızlar arasındaki "üslûp ilişkisi"nden ibarettir.

Esrârü'l-belâga, kendisinden önceki çalışmalardan faydalanarak belâgat ve şiirin belli başlı meselelerini ana hatları ile ortaya koyduğu eseridir. *Delâilü'l-İcâz* ise Kur'an-ı Kerîm'in icâzının nazımda olduğunu söyleyerek birçok belâgat konusunu işlediği orijinal bir eserdir.

Harîrî, Ebû Muhammed Kâsım b. Alî b. Muhammed el-Harîrî (d.446/1054-ö.516/1122)³⁸: Ailesi ve kendisi ipek ticaretiyle uğraştığı için İbnü'l-Harîrî veya daha çok Harîrî nisbesiyle tanınmıştır. İlk tahsilini Ebû Temmâm ile el-Bakillânî gibi âlimlerden aldı. Daha sonra Bağdat'a giderek edebiyat, nahiv, feraiz ve hesap dersleri aldı. Harîrî, İslâmî ilimlerle sarf, nahiv, aruz-kafiye, şiir, ahbâr ve ensabın yaygın olduğu Basra kültür merkezinde yetişip türlü alanlarda otorite sayılan hocalardan çok iyi bir öğrenim

Cürcânî'ye göre Kur'an'ın gerçek anlamda icâzı, hâiz olduğu fesahat ve belâgattan kaynaklanmaktadır. Bu fesahat ile belâgat, nâzil olduğu gibi aynen muhafaza edilen nazımın içinde bulunmaktadır. Nazım ise lafızlar arasındaki "üslûp ilişkisi"nden ibarettir.

36. Ze, s.83.

37. Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Abdülkâhîr el-Cürcânî", DİA, C 1, 1988, ss.247-248.

38. Hulusi Kılıç, "Harîrî", DİA, C 16, s.192.

Zemahşerî,
Keşşâf adlı
dirayet tefsiriyle
tanınır. Kur'an'ı
tefsir etmenin
zorluğunu ifade
eden Zemahşerî,
bu işi yapacak
kişinin çok
iyi derecede
Arapça'yı, meanî
ve beyan ilimleri
ile birlikte belagati
bilmesi ve diğer
ilimlerde de
geniş bir birikime
sahip olması
yanında zihni
melekelerinin
güçlü olması
gerektiğini söyler.

gördü. Çok güçlü bir zekâ ve hafızaya sahip olan Harîrî'nin en çok çalıştığı alan edebiyattır. Basra'da istihbarat âmiri olarak görev yapmıştır. Mert, dürüst, iffetli ve faziletli bir kişiliğe sahip olduğu belirtilir. Bağdat'ta vefat etmiştir. En ünlü eseri *Makâmât*'tir. Harîrî, toplumdaki eksiklik ve çelişkilere dikkat çekmek için Ebu Zeyd es-Serûcî adlı muhayyel bir kişi adına uydurulmuş maceraları Hâris b. Hemmâa adlı bir anlatıcının dilinden akıcı bir üslupla dile getirmiştir. Bu eser birçok dünya diline tercüme edilmiştir.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Harizmî ez-Zemahşerî (467/1075-538/1144)³⁹: Zemahşer'de dünyaya geldi. Bu sebeple Zemahşerî ve Kâbe'de mücavir olarak bulunduğu için de Carullah diye tanınır. Bir başka lakabı da Fahr-i Harizm'dir. Türk asıllı olduğu kabul edilir. Dindar bir aileden gelen Zemahşerî, eserlerinin hemen tamamını Arapça kaleme almıştır. Gençlik yıllarından başlayarak Harizm, Buhara, Bağdat gibi ilim merkezlerinde birçok âlimin derslerine katıldı. Devrinin önemli bilginlerinde hadis, tefsir, fıkıh, nahiv ve edebiyat okudu. Çok titiz bir âlim olan Zemahşerî'nin öğrenci seçimine özen gösterdiği kaydedilir. Harizm, Bağdat, Mekke gibi şehirlerde pek çok talebe yetiştirdi. Harizm'de hadis ilmini ihya eden kişi olarak kabul edilir. Arap yarımadasının birçok yerini dolaşarak aşiretler arasında Arapçanın lehçelerini ve inceliklerini öğrendi. İki yıl Mekke'de kaldıktan sonra Harizm'e geri döndü. On yıl aradan sonra bir kez daha Mekke'ye gider. Ürgenç'te vefat eder.

Zemahşerî, *Keşşâf* adlı dirayet tefsiriyle tanınır. Kur'an'ı tefsir etmenin zorluğunu ifade eden Zemahşerî, bu işi yapacak kişinin çok iyi derecede Arapçayı, meanî ve beyan ilimleri ile birlikte belagati bilmesi ve diğer ilimlerde de geniş bir birikime sahip olması yanında zihni melekelerinin güçlü olması gerektiğini söyler. O, Kur'an nazmını i'câzın temel unsuru kabul etmiş ve mu'ciz nazımdaki güzellikleri ince tahlillerle ortaya koymaya çalışmıştır. Tefsirinde Arapçayı bütün imkânlarıyla kullanması yanında aklın ilkelere de büyük önem vermiştir. Kur'an'daki tasvir, temsil ve mecazlarla ilgili anlam takdirlerinde son derece başarılı bulunmuştur. O, özellikle Arap dili ve edebiyatı konusunda otorite kabul edilmiş, Arap asıllı olmadığı halde "Şeyhü'l-Arabiyye" diye nitelenmiştir. *El-Mufasssal* adlı eseri, Arap gramerine dair yazılmış en mükemmel eser kabul edilir. *Mukaddimetül-edeb* Arapça öğrenmek isteyen Harizmşahlar hükümdarı Atsız b. Muhammed için telif edilen Arapça Türkçe bir dil ve lügat kitabıdır. *Makâmât*'ı kendine hitab eden 50 makameden oluşup edebi nesirle kaleme alınmıştır. Bunların dışında birçok eser kaleme almıştır.

Sekkâki Ebû Ya'kûb, Ebû Ya'kûb Sirâcüddin Yusuf b. Ebi Bekr (b) Muhammed b. Ali el-Harizmî es-Sekkâki (554-5/1159-60- 626/1229)⁴⁰: Harizm'de doğmuş olup Türk asıllıdır. İlk zamanlarında metal işleme ve oymacılık sanatıyla uğraştığından Sekkâki olarak anılmıştır. Kelâm, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı, meânî, beyan, aruz ve şiir gibi ilimlerde uzman, şöhreti ülke sınırlarını aşan bir âlimdir. Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Cengiz Han'ın oğlu Çağatay Han'ın teveccühünü kazanmasına

39. Mustafa Öztürk-Mehmet Suat Mertoğlu, "Zemahşerî", *DİA*, C 44, 2013, ss.235-238.

40. İsmail Durmuş, "Sekkâki", *DİA*, C 36, 2009, ss.332-334.

rağmen başta vezir olmak üzere kendisini kuskananlar yüzünden hapse atılmış ve üç yıl kaldıktan sonra vefat etmiştir.

Sekkâki, *Miftâhu'l-ulûm* adlı eseriyle Arap belâgatında yeni bir çığır açmıştır. Aslında sarf, nahiv ve belâgat (meânî, beyan) olmak üzere üç bölümden meydana gelen eserde “edeb ilimleri” adını verdiği ve birbiriyle bağlantılı gördüğü on iki ilimden söz etmiştir. Kur’an’ın anlaşılmasında ve diğer ilimlere ait meselelerin çözümünde anahtar vazifesi gördüğünden eserine *Miftâhu'l-ulûm* adını vermiştir. Bu eserin belâgattan bahseden üçüncü bölümü eserin şöhretinin asıl sebebidir. Sekkâki, ilk kez kelâm, felsefe ve mantığın akılcı yöntemlerini ve bilimsel üslûbu uygulayarak belâgati bir ilmî bir disiplin haline getirmiştir. *Miftâhu'l-ulûm*’un temel kaynakları Abdülkahir Cürçânî’nin *Delâilül-i-câz*’ı ile *Esrârül-belâga* adlı eserleriyle bu eserlerin muhtevasının uygulandığı Zemahşeri’nin *Keşşâf* adlı tefsiridir.

İbni Fârız (Fârid), Ebû Hafs (Ebû Kâsım) Şerefüddîn Ömer b. Alî b.Mürşid es-Sa’dî el-Hamevî el-Mısırî (d. 557-1182 (576-1181)-ö. 632/1235)⁴¹: Aslen Hamalı olup Kahire’de dünyaya gelmiştir. Babası mahkemede miras meselelerine bakmakla görevli olduğu için fârız diye anıldığından şair, İbnü’l-Fârız diye ünlenmiştir. Hz. Peygamber’in sütanesi Halime’nin kabilesine mensup olduğundan Sa’dî, asıl memleketinden dolayı da Hamevî, Kahire’de doğduğu için de Mısırî nisbesiyle anılır. İlk bilgilerini babasından alan İbnü’l-Fârız, daha sonra hadis, fıkıh, dil ve edebiyat tahsil eder. Hadis ilminde oldukça ileri bir seviyeye ulaşır. Genç yaşta tasavvufa yönelir. Bir yandan inzivaya çekilir bir yandan da babasının sohbetlerine ve mahkeme oturumlarına katılır. Şeyh Bakkal adında bir zatın tavsiyesiyle Mekke’ye gider. Burada çöllerde, dağlarda çile çıkarmaya koyulur. 1216-1231 yılları arasındaki bu süreç şairin ruh hayatı üzerinde derin etkile bırakır. Son yıllarını Kahire’de Ezher Camii’nde vaaz ve sohbetle geçiren İbnü’l-Fârız, 632/1235’te vefat eder. Mukattam Dağı’nın eteğindeki Karafe’de Ârız diye bilinen mescidin yanında defnedilir. Ölüm yıl dönümleri ile Cuma günleri kabri ziyaret edilip şiirleri ilahî şeklinde okunur.

İbnü’l-Fârız, Mısır Eyyubî hükümdarlarından saygı görür. Ancak hükümdarlarla sohbetten hoşlanmaz, kendisine gönderilen yüklü miktardaki altınları kabul etmez. Hükümdarın kendisine türbe yaptırma teklifini de reddeder. Şiirlerinde ilahî aşkı dile getirmiştir. Divanının en eski nüshaları Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi’ndedir. Divandaki en ünlü şiiri *el-Kasidetü-t-Taiyye*’dir. Rüyada gördüğü Hz. Peygamber bu kasideye *Nazmüs-sülûk* adını vermesini söyler. O da bu ismi verir. Şairin manevî yolculuğunu anlattığı bu kasidenin pek çok şerhleri yapılmıştır. İkinci kaside ise *el-Kasidetül-hamriyye* olarak bilinen *el-Kasidetül-mimiyye*’dir. Bu kasideyi şerh edenlerdenbiri Davud-ı Kayseri’dir. Şairin divanının tamamı da şerh edilmiştir. İbnü’l-Fârız’ın şiirleri Arap edebiyatının en güzel örneklerinden olup İlahî aşkı, beşerî aşk şeklinde terennüm eder; edebî sanatlara geniş yer verir. Onun hikemî şiirleri birçok arap ülkesinde ilahî olarak okunur.

Nâsirüddin-i Tüsi, Ebû Cafer Nasirüddîn Muhammed b.Muhammed

İbnü’l-Fârız’ın şiirleri Arap edebiyatının en güzel örneklerinden olup İlahî aşkı, beşerî aşk şeklinde terennüm eder; edebî sanatlara geniş yer verir. Onun hikemî şiirleri birçok arap ülkesinde ilahî olarak okunur.

41. Süleyman Uludağ, “İbnü’l-Fârız”, DİA, C 21, 2000, ss.40-43.

*Busîrî'nin
eserlerinin
tamamı
manzum olup
Hz. Peygamber
hakkında yazılan
kasidelerden
ibarettir.
En ünlüleri
Kasîdetü'l- Bürde,
Dîvanü'l-Bûsirî,
el-Kasîdetü'l-
hemziyye.*

b.el-Hasan et-Tüsî (597/1201-672/1274)⁴²: İranlı âlim ve filozoftur. Tus'ta dünyaya geldiğinden Tüsî diye anılır. En çok kullanılan lakabı Hâce Nâsruddin'dir. İlk eğitimini babasından alır. On beş yaşlarında ilim merkezlerine seyahatlara başlar. Fıkıh ve felsefe dersleri alır. İbn Sînâ'nın serlerini okur, birçok hocadan ders alarak kendini yetiştirir. Genç yaşlarda şöhreti yayılır. Kuhistan bölgesinin hâkimi Tüsî'yi yanına davet eder. O da davete icabet edip gider. İlk önemli eserleri olan *Şerhül-İşârât*, *Ahlak-ı Nâsirî* ve *Tabrîrül-Mecistî*'yi burada kaleme alır.

Çok geçmeden İsmaililerle arası açılır ve oradan Hülagu'nun yanına gider. Hülagu onu vezir olarak tayin eder. Hülagu'nun Bağdat seferine katılır. Hülagu'yu ikna ederek Meraga'da dönemine kadar İslam coğrafyasındaki en büyük rasathaneyi inşa ettirir. Meraga'dan Bagdat'a yaptığı bir yolculukta vefat eder.

Sünnî ve Şii kaynaklarda Tusî'nin güzel ahlaklı, mütevazı ve insanlara karşı saygılı olduğu kaydedilir. Hakkında bazı selefi âlimleri aşırı ithamlarda bulunsalar da Tüsî'nin Kelâma dair eserleri incelendiğinde şeriatın dışına çıkmamaya gayret ettiği görülür. O, Fahredin er-Râzî ile sistematik bir kimliğe bürünen felsefi Kelâm geleneğinin temsilcilerinden biri ve imamiye mezhebi içindeki felsefi Kelâmın kurucusu kabul edilir. Kelâmı Meşşâî felsefesini tam anlamıyla mezc eden ilk âlimdir. Bu felsefe İmam Gazzâlî tarafından tutarlı bir biçimde eleştirilmiştir. 150 kadar eser telif etmiştir. Eserleri kelâm, felsefe, mantık, ahlâk, Riyâzî ilimler, Astronomi ve diğer başlıklar altında tasnif edilmiştir.

(Busayrî) Bûsirî, Muhammed b. Said, Ebü Abdillâh Şerefüddin Muhammed b. Said b. Hammâd b. Muhsin el-Bûsirî (608/1212-ö.695/1296)⁴³: Hz. Peygamber için yazdığı kasidelerle, özellikle *Kaside-i Bürde* ile tanınan Busîrî, aslen Mağripli, Berberî asıllı olup Mısır'a yerleşen bir aileye mensuptur. Babasından dolayı Bûsirî, annesinden dolayı da Delâsî nisbeleleriyle anılır. Gençlik yılları Delas'ta geçer. Tahsili hakkında yeterli bilgi olmamakla birlikte Kur'an'ı ezberlediği, Kahire'de Şeyh Abdüzzahir Mescidi'ndeki derslere devam ettiği, İslâmî ilimlerin yanında dil ve edebiyat dersleri de aldığı bilinmektedir. Tevrat ve İncili okuduğu bu iki din mensuplarına karşı yazdığı reddiyelerden anlaşılmaktadır. Şazeli tarikati'ne intisap ettiği bilinmektedir. Hayatının sonlarına doğru felç geçirir. Kasidesinde anlattığına göre Hz. Peygamber için yazdığı bir kaside sayesinde felçten kurtulur. Seksen küsur yaşlarında İskenderiye'de vefat etmiştir.

Busîrî'nin eserlerinin tamamı manzum olup Hz. Peygamber hakkında yazılan kasidelerden ibarettir. En ünlüleri *Kasîdetü'l- Bürde*, *Dîvanü'l-Bûsirî*, *el-Kasîdetü'l-hemziyye*, vd... Şairin ayrıca devlet büyüklerine sunduğu kasideleri olduğu gibi ve o dönemdeki Mısır'daki sosyal ve ahlâkî hayatı eleştirdiği şiirleri de vardır.

Seyyid Şerif Cürcânî, Ebü'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid

42. Agil Şirinov, "Tüsî, Nâsruddin", DİA, C 32, 2006, ss.437-442.

43. Mahmut Kaya, "Bûsirî, Muhammed b.Said", DİA, C 6, 1992, ss.468-470.

eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî (740/1340-ö.816/1413)⁴⁴: Cürcan yakınlarındaki Takû'de dünyaya geldi. Seyyid ve şeriftir. İlköğrenimini memleketinde yapar. Önce Herat'a, ardından Cemaleddin Aksarâyî'nin talebesi Molla Fenârî ile Mısır'a gider. Mısır'da yaklaşık on yıl kalır. Burada Şeyh Bedreddin Simâvî, şair Ahmedî, hekim Hacı Paşa gibi arkadaşlarıyla akli ilimleri ve nakli ilimleri okur. Kutbüddin er-Râzî'nin *Şerhü Metâli'îl-envâr*'ına bir haşiye yazar. Tahsilini tamamladıktan sonra Bursa'ya uğrayarak memleketine döner. Şiraz'da Sa'deddin et-Teftâzânî onu Şah Şücâ'a takdim eder. Oradaki Dârüşşifâ medresesine müderris olarak atanır. Burada on yıl hocalık yapar, eserler kaleme alır. Timur, Şiraz'ı alınca Cürcânî'yi alıp Semerkand'a götürür. Burada 18 yıl başmüderrislik yapan Cürcânî, pek çok eser telif eder. Hâce Alâeddin Attâr'dan etkilenecek Nakşibendiye tarikatine intisap eder. Timur'un vefatından sonra Şiraz'a döner, vefat edinceye kadar burada yaşar.

Cürcânî, yaşadığı döneme damgasını vuran ve sonraki yüzyıllarda bir otorite olarak etkisini devam ettiren çok yönlü birkaç âlimden biridir. Başlıca çalışma alanı kelâm, Arap dili ve edebiyatı, felsefe, mantık, astronomi, matematik, mezhepler tarihi, fıkıh, hadîs, tefsîr ve tasavvufur. Bu alanların hepsinde eserler telif ve şerh türünde eserler vermiştir. Eserleri medreselerde asırlarca okutulmuştur. En ünlü eserlerinden biri kelâm konusundaki *Şerhül-mevâkıf*tür.

Cürcânî, yaşadığı döneme damgasını vuran ve sonraki yüzyıllarda bir otorite olarak etkisini devam ettiren çok yönlü birkaç âlimden biridir.

44. Sadreddin Gümüş, "Cürcânî, Seyyid Şerif", DİA, C 8, 2000, ss.134-136.